

Krzysztof Tomasz Witczak
Uniwersytet Łódzki, Łódź
ktw@uni.lodz.pl

ŁACIŃSKIE *LŌRUM* W ŚWIEŦLE ETYMOLOGII

*Professori Ignatio Richardo Dancae
octogenario*

Słowa klucze: etymologia, języki indoeuropejskie, leksyka indoeuropejska, łacina, słownictwo

Keywords: etymology, Indo-European languages, Indo-European vocabulary, Latin language, word formation

Łaciński rzeczownik *lōrum* n. ‘rzemień; pas; bicz, bat’ (przenośnie ‘amulet na rzemieniu noszony przez rzymskie dzieci; cienka gałązka winnej latorośli; członek męski’), pl. *lōra* (rzadziej *lōrī*) ‘cugle, lejce’ (Plezia 1998: 385–386) nie ma jednoznacznej etymologii. Nie można jednak wątpić w jego rodzimy, czysto italski charakter, gdyż wyraz ten tworzy rozbudowane gniazdo leksykalne, por. łac. *lōreus* adi. ‘z rzemienia, rzemienny’, *lōrātus* adi. ‘związany rzemieniami’, *lōrāmentum* n. ‘rzemień, opaska’, *lōrārius* m. ‘rymarz’, przenośnie ‘niewolnik używany do wymierzania chłosty innym’, *lōrica* f. ‘pancerz, zbroja (pierwotnie ze skóry, później z łusek lub ogniwek metalowych); warstwa czegoś, pokrywa, powłoka’, także ‘plot, parkan’, *lōricātiō* f. ‘osłona, pokrywa’, *lōricula* f. ‘małe przedpiersie’, *lōrīcō*, *-āre* vb. ‘opancerzyć, uzbroić w pancierz, zabezpieczyć; pokrywać, osłaniać’, *lōripēs*, *-pedis* adi. ‘krzywonogi, powłóczący nogami’ (ibid.: 385). Większość wymienionych wyrazów pojawia się w najstarszych zabytkach literatury łacińskiej, m.in. w pismach Katona i w komediach Plauta (de Vaan 2008: 349), co świadczy o żywotności wyrazu w języku łacińskim. Leksem jest kontynuowany na gruncie romańskim, por. port. *loro* ‘podwójny rzemień, który podtrzymuje strzemię’, astur. *tsoru* ‘ts.’, logodurskie *loru* ‘półkolisty

rzemień jarzmowy / halbkreisförmiger Jochriemen', stfr. *lorel* 'rzemień / Riemen' etc. (Meyer-Lübke 1935: 415, nr 5127; da Cunha 1998: 481). Co więcej, w łacinie ludowej pojawia się też wyraz *lūra* f. 'wór skórzany, miech', stanowiący prawdopodobne zapożyczenie z innych starożytnych języków italskich, w których zaszła regularna zmiana ie. *ō > ū, por. osk. *Fluusaí* = łac. *Flōrae* (gen. sg.), osk. *pru* = łac. *prō*, umbr. *poplu* = łac. *populō* (abl. sg.), umbr. *fertu* = łac. *fertō* (Buck 1905: 29). Języki romańskie poświadczają także kontynuację tego łacińskiego wyrazu, por. fr. *loure* 'fujarka kobzy lub dud / Dudelsackpfeife', wen. *lora*, parm. *lora*, krem. *lura* f. 'lejek / Trichter' etc. (Meyer-Lübke 1935: 420, nr 5174).

1. Uwagi o tradycyjnej etymologii łac. *lōrum*

Wyraz łac. *lōrum* dość powszechnie wyprowadza się z archetypu ie. **ulōrom* n. 'ściągnięta skóra / abgezogene Haut' (urobionego od rdzenia ie. **uel-* 'zdejmować, ściągać / abziehen', por. łac. *vellō*, albo od rdzenia ie. **uel-* 'obracać, kręcić, owijać, toczyć', por. łac. *volvō*) i zestawia się z apelatywem orm. *lar* 'powróż, sznur, cięciwa łuku, mięsień / Strick, Schnur, Bogensehne, Muskel' (< ie. **ulōrom*) oraz z leksemami greckimi, por. gr. hom. εὔληρα, dor. αὔληρα n. pl. 'cugle, lejce'; forma dorycka jest także odnotowana w późnoantycznym słowniku Hesychiosa jako ἀβληρά· ἥνία 'ts.' (Latte 1953: 8) < pgr. **ā-ulērom*, pl. **ā-ulērā*. Przytoczone wyżej wyrazy prezentowałyby rdzeń na trzech odmiennych stopniach przegłosu (Pokorny 1959: 1143):

- (1) Postać pełna z wokalizmem podstawowym *ē (< pie. **eh₁*): pgr. **(ā)-ulērom*.
- (2) Postać pełna z wokalizmem apofonicznym *ō (< pie. **oh₁*): łac. *lōrum*.
- (3) Postać zanikowa z wokalizmem *ə (< pie. **h₁*): orm. *lar*.

Powyższe zestawienie było przychylnie przyjmowane w literaturze przedmiotu. Akceptowali je liczni lingwiści i etymologowie (Curtius 1879: 568; Vaniček 1881: 270; Prellwitz 1892: 107; Solmsen 1901: 168–169, 258; Lidén 1906: 100–101; Walde 1910: 441; Boisacq 1916: 295; Muller 1926: 557; Walde, Pokorny 1930: 304; Walde, Hofmann 1938: 822; Hofmann 1950: 98; Pokorny 1959: 1143; Frisk 1960: 588; Chantraine 1970: 385; Peters 1980: 49–50; Ernout, Meillet 2001: 367).

Wybitny językoznawca i etymolog holenderski Robert S.P. Beekes (1969: 64–65) zweryfikował etymologię wyrazu greckiego i doszedł do następujących konkluzji:

εὔληρα Ψ 481 beside αὔληρα Epich. 178, ἄβληρα· ἥνία Hsch. can hardly be explained by **hulēr-*, since in that case one would rather expect **hulēr-*, which would have given **ūληρ-*. The connection with εἰλέω is difficult, since this word has no prothetic vowel. The link with Arm. *lar* 'bond, rope' is doubtful for the same reason. It must be asked whether we are in fact concerned here with a prothetic vowel: in structure this case differs from most – if not all – other cases to the extent that it has prothetic vowel before two sonants instead of before one. The word could be of non-IE origin [wyróżn. – K.T.W.].

W innych pracach holenderski uczony powtarza wyrażoną uprzednio opinię o nieindoeuropejskim charakterze wyrazu greckiego εὔληρα (Beekes 1988: 78, 2010: 480–481). Warto przytoczyć jego stanowisko wyrażone ostatnio w najnowszym słowniku etymologicznym języka greckiego:

One scholar has assumed *ε-φληρ-o-, *ᾱ-φληρ-o- (Schwyzer [1939 – K.T.W.]: 224) with prothetic vowel, combining Lat. *lōrum* ‘rein’, Arm. *lar* ‘strick, rope, band’, from IE **ulēr-*, **ulōr-*, **ulHr-*, supposed to be a derivation in *-r-* from a primary verb for ‘turn, wind, twine’ in ► εἰλέω 2. Given the variation, which cannot be explained in IE terms, the words are probably Pre-Greek. For the interchange of ᾱ-/ε-, cf. ἀμός/ἐμός and Fur. 347ff. See also ► λῶμα (Beekes 2010: 480–481).

Wątpliwości Beekesa co do indoeuropejskiej genezy wyrazu greckiego i jego związku z wyrazem ormiańskim w znacznym stopniu wpłynęły na poglądy współczesnych badaczy dotyczące etymologii łac. *lōrum*. Peter Schrijver (1991: 123) wyraża opinię, że „the etymon may not belong here”, co oznacza odrzucenie związku etymologicznego pomiędzy łac. *lōrum* a wyrazami greckim i ormiańskim.

Michiel de Vaan (2008: 349), autor najnowszego słownika etymologicznego języka łacińskiego, ponownie zestawiał łaciński leksem z przytoczonymi wyżej wyrazami greckimi oraz orm. *lar*, dodając następujący komentarz:

Beekes [...] regards the alternation ε-/ᾱ- within Greek as inexplicable, he therefore suspects Pre-Greek origin. If εὔληρα reflects *ηυληρα (which could not fit the hexameter), Proto-Greek may have had *ᾱυlēra. Theoretically, this might reflect a PIE form **h₂e-h₂ulēr-*, but the suffixation is strange. Thus, we may indeed be dealing with a loanword, but the ablaut Gr. *ē* vs. Lat. *ō* does look Indo-European. Maybe the giving language was a now extinct IE language? For *lōrica*, a separate loanword etymology is often proposed, viz. from Gr. θώραξ ‘cuirass’, Ion. θώραξ, or both could be from an unknown Mediterranean language. Yet WH [= Walde, Hofmann 1938: 822– K.T.W.] reject this solution, arguing that *lōrica* was originally made from leather, and hence belongs to *lōrum*.

Autor tego hasła słownikowego uznaje tradycyjną etymologię łac. *lōrum* za teoretycznie możliwą, choć wskazuje istotne trudności, które się z nią wiążą. Lingwista holenderski udanie rekonstruuje archetyp pragrecki, co można uznać za osiągnięcie badawcze, ale jednocześnie sam przyznaje, że nie potrafi wyjaśnić jego struktury morfologicznej, gdyż zakładaną derywację sufiksalną określa jako „dziwną” („strange”). Zastrzeżeń wobec tradycyjnej etymologii można przytoczyć o wiele więcej.

Po pierwsze, struktura morfologiczna postulowanej praformy ital. **ulōrom* jest niemożliwa do objaśnienia z punktu widzenia indoeuropejskiego słowotwórstwa. Nawet jeżeli założymy, że podstawą derywacyjną jest rdzeń czasownikowy **uel-*, to żaden z etymologów nie objaśnił dotychczas budowy morfologicznej zakładanego archetypu **ulōrom*. W języku indoeuropejskim nie funkcjonował, jak wiadomo,

przyrostek *-ōro-, a założenie formacji kolektywnej na *-ōr nie ma najmniejszego sensu w przypadku apelatywu dla 'rzemienia, pasa'.

Po drugie, wyraz grecki zawiera w nagłosie niewyjaśniony element wokaliczny. Możemy zgodzić się z opinią, że wariacja nagłosu sprowadza się do samogłoski długiej *ā-. Problem polega jednak na tym, że takiej samogłoski nie posiada ani apelatyw ormiański, ani łaciński. Co więcej, przedrostek *ā- nie funkcjonował także w języku indoeuropejskim.

Po trzecie, wyraz ormiański nie wykazuje śladów spółgłoski *μ- w nagłosie. Warto podkreślić, że ie. *μ- w pozycji nagłosowej daje regularnie fonem orm. g-, a wyraz orm. *lar* takiego fonemu nie zawiera. Ponadto ormiański leksem nie ujawnia żadnego śladu po inicjalnym fonemie laryngalnym, który się często postuluje na bazie apelatywu greckiego.

Po czwarte, wymienionych form greckich, ormiańskich i łacińskich nie można wywodzić ze wspólnej indoeuropejskiej praformy. Ani wokalizm rdzenny nie daje się sprowadzić do jednolitej podstawy (co najwyżej do możliwej alternacji wokalicznej, przedstawionej wcześniej), ani też zakładana przez badaczy grupa spółgłoskowa (*μl-, *h₂μl- etc.) nie może być zaakceptowana dla wszystkich zestawianych apelatywów. Nagłos apelatywu łacińskiego *lōrum* daje się wyprowadzić z pie. *l-, *sl- lub *μl-, jednak nie może on kontynuować grupy konsonantycznej *h₂μl-, por. łac. *aurōra* f. 'jutrzienka, zorza poranna' < pie. *h₂μs-ós- f., por. stind. *uśás-* f. 'ts.'. Wyraz orm. *lar* mógłby zawierać inicjalne *l- lub *sl-, ale grupy konsonantyczne *μl- oraz *h₂μl- muszą być wykluczone z kręgu ewentualnych możliwości. Wszystko to sprawia, że postulowane zestawienie nie spełnia podstawowych wymagań stawianych językoznawstwu historyczno-porównawczemu.

Wydaje się, że zgłoszone powyżej wątpliwości co do poprawności tradycyjnego objaśnienia są na tyle umotywowane, że warto rozejrzeć się za odmienną etymologią wyrazu łac. *lōrum*.

2. Nowa etymologia: łac. *lōrum* < ital. *lōsom

Wielu etymologów i historyków języka greckiego przy omawianiu pochodzenia wyrazu gr. εὐληρα n. pl. 'cugle, lejce' odsyłało do apelatywu greckiego λῶμα n. 'obwód, brzeg, kraj sukni' (Abramowiczówna 1962: 60). Czynili tak autorzy podstawowych słowników etymologicznych języka greckiego (Frisk 1960: 588; Chantraine 1970: 385; Beekes 2010: 481), którzy przywoływali pod hasłem λῶμα cztery glosy Hesychiosa z Aleksandrii zawierające temat werbalny *λωσ-, np.

- (I) gr. (Hesych.) λῶστοι· ἐρράμμενοι 'zszyte [sc. kawałki materiału]' (Latte 1966: 617);
- (II) gr. (Hesych.) ἄλωστοι· ἄρραφοι 'niezszyte' (Latte 1953: 118);
- (III) gr. (Hesych.) εὐλωστοι· εὐυφεῖς 'pięknie utkane [sc. szaty]' (Latte 1966: 229);

(IV) gr. (Hesych.) λωισμόν· λῶμα. ἢ κλωσμένον ‘obręb sukni lub coś uprzedzonego’ (< pgr. **lōh-ismó-* < **lōs-ismó-*) (ibid.: 616).

Nie ulega wątpliwości, że forma eol. λῶστοι (< pgr. **λωσ-το-ι*), podobnie jak dwie urobione od niej formacje prefiksalne ἄλωστοι oraz εὔλωστοι, przypomina typowe *adiectivum verbale*, utworzone sufiksem *-*tó-* od morfemu werbalnego **λωσ-*. Brak poświadczenia tego czasownika w zabytkach literatury greckiej można wytłumaczyć jego ograniczoną, dialektalną dystrybucją¹, a także naturalną skłonnością do unikania czasowników ułomnych. Powszechnie wiadomo, że fonem [s] w pozycji interwokalicznej przekształcał się w [h], a następnie zanikał. Domniemana postać czasownikowa **lōs-ō* > pgr. **lōh-ō* musiała ulec wczesnej redukcji, skoro po zaniku [s] rdzeń werbalny ograniczał się do jednego tylko fonemu λ [l]. Dlatego pozostały po nim nieliczne ślady, głównie w derywatach dewerbalnych.

Wyraz łac. *lōrum* n. ‘rzemień; pas’ może być łatwo wyprowadzony z archetypu ie. **lōs-o-m* n. ‘ts.’, gdyż interwokaliczny spirant bezdźwięczny [s] na gruncie łacińskim (italskim) ulegał udźwięcznieniu na skutek lenicji do [z], a konsekwencją tego procesu był tzw. rotacyzm, czyli regularna przemiana spółgłoski dźwięcznej [z] w fonem płynny [r]. Zjawisko to zaszło na wczesnym etapie rozwoju języka łacińskiego, poprzedzającym okres literacki. Dzięki przekazom historycznym i znaleziskom epigraficznym datuje się je zgodnie na połowę IV w. p.n.e. (Otrębski, Safarewicz 1937: 131; Tagliavini 1962: 103–104; Leumann 1977: 178–179; Sihler 1995: 172; Meier-Brügger 2003: 102; Meiser 2006: 95; Clackson, Horrocks 2007: 96; Weiss 2009: 151).

Bliskie odpowiedniki łacińskiego wyrazu *lōrum* n. ‘rzemień; pas’, derywowane od rdzenia **lōs-* (< pie. **leh₃s-*), są poświadczone na gruncie indyjskim oraz irańskim. Apelatyw stind. *rāsnā*- f. ‘pas / girdle’ (Monier-Williams 1999: 879) reprezentuje bez wątpienia ie. **lōs-nā* f. ‘ts.’. Z tego samego archetypu wywodzą się także wyrazy irańskie: chot. *rrānā* ‘pasek / belt’ (Bailey 1979: 361), oset. (iroń.) *ron*, (dig.) *ronæ* ‘pas / пояс’ (Abajew 1973: 419–420) < irań. **rāhnā-* (< ie. **lōs-nā-*). W językach irańskich spotykane są także derywaty oraz złożenia: sogd. *r’n’kh* ‘pasek / belt’ (< irań. **rāhnā-ka-*), oset. *ron-bast* ‘pas, talia / пояс, поясница, талия’ (ibid.: 420), wachi *ran-dāq*, *ran-dak* ‘skórzany rzemień / кожаный ремень’ (< irań. **rāhna-taka-*) (Stebelin-Kamenskij 1999: 302).

Wyrazy indoirañskie sprowadzają się do jednolitego archetypu **rāsnā*- f. (< ie. **lōs-nā*- f.) i jednocześnie wykazują znaczenie ‘pas; skórzany rzemień’, które jest zbieżne z podstawową semantyką łac. *lōrum* n. ‘rzemień; pas’ (< ital. **lōs-o-m* n.), co nie pozostawia żadnych wątpliwości, że zestawienie tych wszystkich wyrazów pod względem semantycznym jest optymalne i bezdyskusyjne. Odpowiedniość fonologiczna między zestawionymi wyrazami łacińsko-indoirañskimi wydaje się

1 Eolski charakter omawianych glos Hesychiosa z Aleksandrii gwarantuje tzw. barytoneza eolska, czyli regularne przesunięcie akcentu oksytonicznego na drugą lub trzecią sylabę od końca wyrazu (Jurewicz 1999: 58–59), por. gr. (Hesych.) λῶστοι < pgr. **λωστοι*.

nienaganna w odniesieniu do rdzenia nominalnego **lōs-*. Odmienne są natomiast formanty derywacyjne: wyrazy indoirañskie zawierają sufiks **-nā-* i sprowadzają się do formy żeńskiej **lōs-nā-*, natomiast wyraz łaciński należy do wyrazów rodzaju nijakiego o przyrostku **-o-*.

Należy w tym miejscu odnotować, że w językach indoeuropejskich funkcjonował dobrze poświadczony rdzeń werbalny **iōs-* (< pie. **iēh₃s-*) ‘przepasać, nałożyć pas / gürtēn’ (Pokorny 1959: 513; Rix 2001: 311; Cheung 2007: 210–211), por. awest. *yāñhayeiti*, także *aiβi-yāñhayeiti* ‘opasuje (wokoło)’, gr. ζώννυμι a. ζωννύω ‘opasywać biodra; przepasywać, nakładać przepaskę’ (Abramowiczówna 1960: 403–404), alb. *ngjesh* ‘opasuję’ (< **en-iōs-iō*), scs. *po-jasati* ‘nałożyć pas, przepasać’, lit. *júosti* ‘opasać, przepasać, obwiązać’, łot. *juōst* ‘ts.’ (Trautmann 1923: 108; Derksen 2015: 215). Od tego rdzenia indoeuropejskiego pochodzą liczne *nomina deverbativa*. Dla przykładu przytoczymy kilka najciekawszych formacji:

- (1) awest. *yāh* n. ‘cord of girdle / Gürtelschnur’ (< ie. **iōs-* n.);
- (2) prasun (wasi-weri) *yasē* ‘pas’ (< nur. **yāsa-* < ie. **iōs-o-* n. lub m.); derywaty z przedrostkiem psł. **po-*: scs. *pojasə* m. ‘pas’, ch. *pōjās, pās* m., cz. *pás* m., ros. *pójas* m., pol. *pas* m. (< psł. **po-jasə*); z przedrostkiem psł. **ot-*: cz. *ocas* m. ‘ogon’ (< psł. **ot-jasə*);
- (3) gr. ζῶμα, dial. ζῶμα n. ‘przepaska, fartuch na biodra; pas, przepaska niewieścia; taśma niewieścia’ (< ie. **iōs-mḡ* n.), por. lit. *juosmuō*, acc. sg. *júosmeni* m. ‘miejsce dokoła tułowia na wysokości bioder, pas, talia’, łot. *jousmenis* m. ‘pas, przepaska’;
- (4) gr. ζώνη f. ‘przepaska niewieścia na biodra; pas męski; pendant, pas od miecza’, wtórnie ‘talia, kibić; strefa ziemiska; fryz (architektoniczny)’ (< ie. **iōs-nā* f.), por. chot. *yāna-* ‘pas, pasek / girdle, belt’ (Bailey 1979: 342) < irań. **yāhana-*; npers. *hamyān* ‘pas / girdle’ (< irań. **ham-yāhana-*);
- (5) gr. ζωστός adi. ‘opasany dokoła ciała’; awest. *yāsta-* ‘przepasany’; lit. *júostas* ‘ts.’ (< ie. **iōs-tó-s*);
- (6) lit. *júosta* f. ‘pas (tkany), przepaska, taśma’, łot. *juōsta* f. ‘pas’; stprus. *gasto* f. ‘pas ziemi’ (Smoczyński 2007: 239; Derksen 2015: 214).

Warto uwydatnić, że oba dyskutowane rdzenie **lōs-* (< pie. **leh₃s-*) oraz **iōs-* (< pie. **iēh₃s-*) mają niemal identyczne znaczenie i bardzo podobną budowę, co sprawia, że można derywaty od tych rdzeni zaliczać do typowych „Reimwörter”. Podobieństwa pomiędzy derywatami od tych rdzeni są istotnie ważne i godne odnotowania:

- (a) derywaty o osnowie na *-o-*: łac. *lōrum* n., wtórnie *lōrus* m. ‘rzemień; pas; bicz, bat’ (przenośnie ‘amulet na rzemieniu noszony przez rzymskie dzieci; cienka gałązka winnej latorośli; członek męski’), pl. *lōra* (rzadziej *lōri*) ‘cugle, lejce’ versus prasun *yasē* ‘pas’ (< nur. **yāsa-* < ie. **iōs-o-* n. lub m.); derywaty poprzedzone przedrostkami: scs. *pojasə* m. ‘pas’, ch. *pōjās, pās* m., cz. *pás* m., ros. *pójas* m., pol. *pas* m. (< psł. **po-jasə*); cz. *ocas* (m.) ‘ogon’ (< psł. **ot-jasə*);

- (b) derywaty z żeńskim przyrostkiem **-nā*: stind. *rāsnā* f. ‘pas’; chot. *rrānā* ‘pasek’; oset. (iroń.) *ron*, (dig.) *ronæ* ‘pas’ (< ie. **lōs-nā* f.) wobec gr. ζώνη f. ‘przepaska niewieścia na biodra; pas męski; pendant, pas od miecza’ (< ie. **īōs-nā* f.);
- (c) derywaty z przyrostkiem **-men-*: gr. λῶμα n. ‘obręb, brzeg, kraj sukni’ (< ie. **lōs-mn* n.) versus gr. ζῶμα n. ‘przepaska, fartuch na biodra; pas, przepaska niewieścia; taśma niewieścia’ (< ie. **īōs-mn* n.), por. też lit. *juosmuō* m. ‘pas, talia’, łot. *jousmenis* m. ‘pas, przepaska’;
- (d) derywaty z przyrostkiem **-tó-*: gr. eol. λῶστοι pl. ‘zaszyte’, ἄλωστοι pl. ‘niezszyte’; εὐλωστοι pl. ‘pięknie utkane’ (< ie. **lōs-tó-s*) wobec gr. ζωστός adi. verb. ‘opasany dokoła ciała’; awest. *yāsta-* ‘przepasany’; lit. *júostas* ‘ts.’ (< ie. **īōs-tó-s*).

Paralele derywacyjne wyraźnie potwierdzają istnienie w językach indoeuropejskich rdzenia ie. **lōs-* (< pie. **leh₃s-*), budującego regularne i oczekiwane derywaty w językach pochodnych, m.in. w grece, łacinie, sanskrycie oraz kilku językach irańskich, tj. chotańskim, sogdyjskim, osetyńskim i wachańskim. Wyraz łac. *lōrum* pozyskał dźwięczny fonem płynny [r] na skutek rotacyzmu spowodowanego lenicją. Zjawisko rotacyzmu było regularne i w pełni oczekiwane na gruncie języka łacińskiego oraz innych języków italskich.

3. Rozważania nad genezą łac. *lōrus*

W zasobie leksykalnym języka łacińskiego funkcjonuje nie tylko podstawowa forma łac. *lōrum* n. ‘rzemień; pas; bicz, bat’, pl. *lōra* ‘cugle, lejce’, ale także rzadsza postać męska *lōrus*, pl. *lōrī*, poświadczona w dziełach Petroniusza (57.8) i Apulejusza (*Met.* 3, 13, 14) (Souter, Wyllie 1968: 1044; Plezia 1998: 385; Korpanty 2003: 211). W niniejszym miejscu chciałbym odnieść się krótko do prawdopodobnego pochodzenia formy męskiej. W prajęzyku indoeuropejskim obowiązywała bowiem zasada dystrybucyjna, zgodnie z którą nazwy działacza (*nomina agentis*) były rodzaju męskiego i żeńskiego (stosownie do płci osoby działającej), natomiast nazwy wszelkiego rodzaju narzędzi (*nomina instrumenti*) lub wytworów rąk ludzkich występowały zasadniczo w rodzaju nijakim. Forma łac. *lōrum* reprezentuje zatem zgodnie oczekiwaniami *genus neutrum*. Kiedy i dlaczego Rzymianie wprowadzili alternatywną formę męską?

Myślę, że podniesiony w tym miejscu problem można z powodzeniem rozwiązać i objaśnić zanikiem w języku łacińskim niektórych kategorii gramatycznych, które były żywotne w prajęzyku indoeuropejskim, ale na gruncie italskim stopniowo traciły swoją produktywność. Jedną z tych kategorii była liczba podwójna (*numerus dualis*), funkcjonująca w prajęzyku i zachowana w wielu historycznych językach indoeuropejskich (Fritz 2011; Witczak 2015: 102–104). Wykładnikiem liczby podwójnej była końcówka **-eh₁* (dla rzeczowników żywotnych) oraz końcówka **-ih₁* (dla rzeczowników nieżywotnych) (Beekes 2011: 216–217; Witczak 2015: 106–107). Od wyrazu italskiego **lōsom* n. ‘rzemień, pas’ można było utworzyć formę dualną **lōsoī*

‘cugle, lejce’ (< pie. **leh₃so-ih₁*, dosłownie ‘dwa rzemienie’), która w języku łacińskim powinna dać na skutek rotacyzmu regularną formę **lōrī* (pierwotnie nom.-acc. du. generis neutrius). Lejce składają się, jak wiadomo, z dwóch rzemieni służących do kierowania koniem, zatem postać dualna (w przeciwieństwie do pluralnej) była najzupełniej naturalna. Zanik liczby podwójnej jeszcze w okresie przedliterackim spowodował, że odziedziczoną formę dualną *lōrī*, która miała doskonałą motywację w apelatywie łac. *lōrum* n. ‘rzemień’ (pl. *lōra* ‘rzemienie’), zinterpretowano jako formę liczby mnogiej należącą do tematów męskich II deklinacji łacińskiej. To dało asumpt do wytworzenia innowacyjnej formy rodzaju męskiego *lōrus*.

Zbliżone zjawisko zaszło także w przypadku wyrazu łac. *frēnum* n. ‘wędzidło, uzda, lejce’, który wykazuje dwie alternatywne formy pluralne: regularną i częstszą postać *frēna*, -*ōrum* ‘wodze, lejce, cugle, ryzy’ oraz nieregularną (relatywnie rzadszą) wariację *frēnī*, -*ōrum* ‘ts.’ (Plezia 1962: 589; Souter, Wyllie 1968: 733; Witczak 2015: 109). Druga (nieregularna) postać liczby mnogiej reprezentuje dawny dualis, co uwydatnił m.in. Michael Weiss (2009: 195, przyp. 9), mówiąc: „A possible trace of the neuter dual in Latin may be seen in *frēnum* n. ‘rein’, pl. *frēnī*”. Dawna forma liczby podwójnej *frēnī* uległa jednak gruntownej pluralizacji, co wyrażało się m.in. pozyskaniem odmiany pluralnej (gen. pl. *frēnōrum*, dat.-abl. pl. *frēnīs* itd.). Należy odnotować, że Rzymianie nie utworzyli innowacyjnej formy męskiej **frēnus*, dzięki czemu ślad dawnego dualu mógł być łatwo wskazany.

Innowacyjna forma męska mogła stosunkowo łatwo pojawić się na skutek błędnego zinterpretowania zachowanej i już niezrozumiałej postaci dualnej rodzaju nijakiego jako formy pluralnej rodzaju męskiego. Przykład taki przytacza M. Weiss (ibid.: 195), przywołując apelatyw łac. *oculus* m. ‘oko’, który jest rzeczownikiem rodzaju męskiego, wykazującym regularną formę mianownika liczby mnogiej: łac. *oculī*. Tymczasem nazwy ‘oka’ w językach indoeuropejskich są zazwyczaj rzeczownikami rodzaju nijakiego (Matasović 2004: 108) zarówno w liczbie pojedynczej (np. gr. ὄμμα n. ‘oko’, stind. *ákṣi* n., pol. *oko* n. ‘ts.’ < pie. **h₃ek^u-*), jak i podwójnej, por. gr. hom. ὄσσε du. n. ‘oczy’, lit. *akì*, scs. *oči* du. n., pol. *oczy* pl. ‘ts.’ (< pie. **h₃ek^u-ih₁* du. n. ‘oczy’). Biorąc pod uwagę dostrzeżoną rozbieżność (w odniesieniu do rodzaju) pomiędzy łac. *oculus* i jego bliskimi odpowiednikami indoeuropejskimi, Alan Nussbaum sformułował hipotezę badawczą, zgodnie z którą nom. pl. m. *oculī* reprezentowało formą zdrobniąłą utworzoną od nom.-acc. du. generis neutrius **oquī* (< ital. **ok^ui*) ‘oczy’ za pomocą popularnego w językach indoeuropejskich przyrostka deminutywnego **-lo-*, a Latynowie potraktowali dawny, odziedziczony z prajęzyka indoeuropejskiego dualis jako męską postać pluralną i od niej utworzyli sekundarny, typowo „męski” nom. sg. *oculus*. Hipoteza ta zyskała poparcie w środowisku diachronistów (Weiss 2009: 195; Witczak 2015: 109).

Nie ulega zatem wątpliwości, że Rzymianie stworzyli sekundarną formę męską *lōrus* dopiero po zaniku liczby podwójnej jako produktywnej kategorii w języku łacińskim, a powodem do wprowadzenia innowacji była odziedziczona po przodkach

forma dualna *lōrī* ‘(dwa) cugle, lejce’, błędnie zinterpretowana jako plurale tantum rodzaju męskiego.

Genezę wszystkich formacji łacińskich urobionych od łac. *lōrum* można podsumować w tabeli 1.

Tabela 1. Formy rzeczownika łac. *lōrum* w rozwoju historycznym

Język	nom.-acc. sg. n.	nom.-acc. pl. n.	nom.-acc. du. n.
italski	* <i>lōsom</i> ‘rzemień’	* <i>lōsā</i> ‘rzemień’	* <i>lōsoī</i> ‘dwa rzemień’ → ‘cugle, lejce’
prałaciński	* <i>lōzom</i>	* <i>lōzā</i>	* <i>lōzoi</i> > * <i>lōzei</i> nom.-acc. du. n. ‘(dwa) cugle, lejce’
łaciński (formy dawne)	<i>lōrum</i> n. sg. ‘rzemień; pas; bicz, bał’ itd.	<i>lōra</i> n. pl. ‘rzemień; pasy; cugle, lejce; bicz, baty’	<i>lōrī</i> nieregularne pl. tantum ‘cugle, lejce’, zinterpretowane jako nom. pl. m.
łaciński (formy nowe)			łac. <i>lōrus</i> m. sg. ‘rzemień, lejc’, wtórna (innowacyjna) formacja powstała na bazie <i>lōrī</i> (pl. tantum)

Źródło: opracowanie własne.

4. Konkluzje

Przeprowadzona w niniejszej pracy historyczno-porównawcza analiza wyrazu łac. *lōrum* (wtórnie *lōrus*) doprowadziła do następujących rezultatów:

1. Tradycyjna etymologia zestawiająca łac. *lōrum* n. ‘rzemień; pas’ (itd.) z wyrazami grecko-ormiańskimi (por. gr. hom. εὔληρα, dor. αὔληρα n. pl. ‘cugle, lejce’; orm. *lar* ‘powróż, sznur, cięciwa łuku, mięsień’) nie może być zaakceptowana z kilku istotnych powodów. Po pierwsze, struktura morfologiczna postulowanej praformy italskiej **ulōrom* jest niemożliwa do objaśnienia z punktu widzenia indoeuropejskiego słowotwórstwa. Po drugie, wyraz grecki zawiera niewyjaśniony element wokaliczny w nagłosie. Po trzecie, wyraz ormiański nie wykazuje w nagłosie śladów spółgłoski **u-*. Po czwarte, wymienionych form nie daje się wyprowadzić ze wspólnej praformy.
2. Nowe objaśnienie, zaproponowane przez autora niniejszego artykułu, wywodzi łac. *lōrum* z praformy italskiej **lōsom* n. ‘rzemień, pas’. Wywód ten potwierdzają odpowiedniki indoirañskie (por. stind. *rās-nā*- f. ‘pas’, chot. *rrānā* ‘pas’, sogd. *r’n’(kh)*, oset. *ron*, *ron-bast* ‘ts.’, wachi *ran-dāq*, *ran-dak* ‘skórzany rzemień’), sprowadzające się do archetypu ie. **lōs-nā* f. ‘pas, rzemień’. Indoeuropejski rdzeń **lōs-* (< pie. **leh₃s-*) jest także zarejestrowany w języku greckim, por. gr. λῶμα n. ‘ob-

ręb, brzeg, kraj sukni' (< ie. **lōs-mŋ* n.), eol. λῶστοι 'zszyte [kawałki]', ἄ-λωστοι pl. 'niezszyte', εὖ-λωστοι pl. 'pięknie utkane [szaty]' (< ie. **lōs-to-*).

3. Rzadka postać *lōrus* jest bez wątpienia innowacją języka łacińskiego, opartą na alternatywnej (nieregularnej) formie *lōrī* (pl. tantum) 'cugle, lejce', która onegdaj reprezentowała regularną formę liczby podwójnej (ital. **lōsoī* n. du. 'dwa rzemień', stąd 'cugle, lejce', od apelatywu **lōsom* n. sg. 'rzemień', **lōsā* n. pl. 'rzemień'), por. łac. *frēnī* (pl. tantum, dawniej nom.-acc. du. n.) 'wodze, lejce, cugle, ryzy' urobione od apelatywu łac. *frēnum* n. 'wędzidło, uzda, lejc' (pl. *frēna*). Zanik liczby podwójnej spowodował potrzebę objaśnienia dawnej formy dualnej rodzaju nijakiego jako formy pluralnej rodzaju męskiego (łac. *lōrī* nom. pl. m. ← płac. **lōzoī* nom.-acc. du. n.). W ten sposób w łacinie ludowej pojawiła się innowacyjna forma rodzaju męskiego *lōrus* obok archaicznej formy rodzaju nijakiego *lōrum*.

Skróty

alb. – albański; astur. – asturiański; awest. – awestyjski; ch. – chorwacki; chot. – chotański; cz. – czeski; dig. – digorski (dialekt osetyńskiego); dor. – dorycki; eol. – eolski; fr. – francuski; gr. – grecki; hom. – homerycki; ie. – indoeuropejski; irań. – (pra)irański; iroń. – iroński (dialekt osetyńskiego); ital. – italski; krem. – kremoński (dialekt włoskiego); lit. – litewski; łac. – łaciński; łot. – łotewski; npers. – nowoperski; nur. – nurystański (kafirski); orm. – ormiański; oset. – osetyński; osk. – oskijski; parm. – parmeński (dialekt włoskiego); pgr. – pragrecki; pie. – praindoeuropejski; płac. – prałaciński; pol. – polski; port. – portugalski; psł. – prasłowiański; ros. – rosyjski; scs. – staro-cerkiewno-słowiański; sogd. – sogdyjski; stfr. – starofrancuski; stind. – staroindyjski; stprus. – staropruski; umbr. – umbryjski; wen. – wenecki (dialekt włoskiego)

Literatura

- АБАЕВ В.И., 1973 [= В.И. Абаев], *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. 2, Ленинград.
- АБРАМОВИЧÓВНА Z. (red.), 1960–1962, *Słownik grecko-polski*, t. 2, 1960, t. 3, 1962, Warszawa.
- BAILEY H.W., 1979, *Dictionary of Khotan Saka*, Cambridge.
- BEEKES R.S.P., 1969, *The Development of the Proto-Indo-European Laryngeals in Greek*, The Hague – Paris.
- BEEKES R.S.P., 1988, *Laryngeal Developments: a Survey*, [w:] A. Bammesberger (red.), *Die Laryngalthetheorie*, Heidelberg, s. 59–105.
- BEEKES R.S.P., 2010, *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden – Boston.
- BEEKES R.S.P., 2011², *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, revised and corrected by M. de Vaan, Amsterdam – Philadelphia.

- BOISACQ É., 1916, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes*, Heidelberg – Paris.
- BUCK C.D., 1905, *Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte*, Heidelberg.
- CHANTRAINE P., 1970, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. 2, Paris.
- CHEUNG J., 2007, *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden – Boston.
- CLACKSON J., HORROCKS G., 2007, *The Blackwell History of the Latin Language*, London.
- DA CUNHA A.G., 1998², *Dicionário etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa*, Rio de Janeiro.
- CURTIUS G., 1879⁵, *Grundzüge der griechische Etymologie*, Leipzig.
- DERKSEN R., 2015, *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston.
- ERNOUT A., MEILLET A., 2001⁴, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris.
- FRISK H., 1960, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Heidelberg.
- FRITZ M., 2011, *Der Dual im Indogermanischen. Genealogischer und typologischer Vergleich einer grammatischen Kategorie im Wandel*, Heidelberg.
- HOFMANN J.B., 1950, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München.
- JUREWICZ O., 1999², *Gramatyka historyczna języka greckiego*, Warszawa.
- KORPANTY J. (red.), 2003, *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, Warszawa 2003.
- LATTE K., 1953–1966, *Hesychii Alexandrini Lexicon*, t. 1 (A–Δ), 1953, t. 2 (E–O), 1966, Hauniae.
- LEUMANN M., 1977, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München.
- LIDÉN E., 1906, *Armenische Studien*, Göteborg.
- MATASOVIĆ R., 2004, *Gender in Indo-European*, Heidelberg.
- MEIER-BRÜGGER M., 2003, *Indo-European Linguistics*, Berlin – New York.
- MEISER G., 2006², *Historische Laut- und Formenlehre der lateinische Sprache*, Darmstadt.
- MEYER-LÜBKE W., 1935³, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- MONIER-WILLIAMS M., 1999, *A Sanskrit-English Dictionary*, Delhi.
- MULLER F., 1926, *Altitalisches Wörterbuch*, Göttingen.
- OTRĘBSKI J., SAFAREWICZ J., 1937, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, Warszawa.
- PETERS M., 1980, *Untersuchungen zur Vertretung der indogermanischen Laryngale im Griechischen*, Wien.
- PLEZIA M. (red.), 1962–1998, *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, 1962, t. 3, 1998², Warszawa.
- POKORNY J., 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern – München.
- PRELLWITZ W., 1892, *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache*, Göttingen.
- RIX H. (red.), 2001², *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden.
- SCHRIJVER P., 1991, *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*, Amsterdam – Atlanta.
- SCHWYZER E., 1939, *Griechische Grammatik*, München.
- SIHLER A.L., 1995, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York – Oxford.
- SMOCZYŃSKI W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- SOLMSEN F., 1901, *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre*, Strassburg.
- SOUTER A., WYLLIE J.M. (red.), 1968, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford.
- STEBLIN-KAMENSKIJ I.M., 1999, *Этимологический словарь ваханского языка / Etymological Dictionary of the Wakhi Language*, Санкт-Петербург / Sankt Petersburg.
- TAGLIAVINI C., 1962, *Fonetica e morfologia storica del latino*, Bologna.
- TRAUTMANN R., 1923, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen.

- DE VAAN M., 2008, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden – Boston.
- VANIČEK A., 1881², *Etymologisches Wörterbuch der lateinischen Sprache*, Leipzig.
- WALDE A., 1910, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- WALDE A., HOFFMANN J., 1938, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Heidelberg.
- WALDE A., POKORNY J., 1930, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, t. 1, Berlin – Leipzig.
- WEISS M., 2009, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor – New York.
- WITCZAK K.T., 2015, *Konsekwencje zaniku liczby podwójnej w języku łacińskim. Głos w sprawie dualnej genezy piątej deklinacji łacińskiej*, „Roczniki Humanistyczne” LIII, z. 6, s. 101–120.

Latin *lōrum* in the light of etymology Summary

The traditional etymology of Lat. *lōrum* n. ‘strap, girdle, rein’, according to which it is related to Arm. *lar* ‘strick, rope, band’ and Greek (Homeric) εὔληρα, Doric αὔληρα n. pl. ‘reins’, should be rejected for phonological and morphological reasons. The present author suggests a new explanation of the Latin term in question. It derives from the Italic archetype **lōsom* n. ‘strap, belt, girdle’. Close equivalents are attested in Indo-Iranian, cf. Old Indic *rāśnā*- f. ‘girdle’ (< IE. **lōsnā*); Khotan Saka *rrānā* ‘belt’, Ossetic *ron* ‘belt, girdle’ (< Iranian **rāhnā*- < IE. **lōsnā*), Sogdian *r’n(kh)* ‘belt’ (< Iran. **rāhnā-ka*-); Wakhi *ran-dāq*, *ran-dak* ‘leather strap’ (< Iran. **rāhna-taka*-). The Indo-European root **lōs-* (< PIE. **leh₃s-*) is also attested in Ancient Greek, cf. Gk. λῶμα n. ‘hem, fringe, border of cloths’ (< IE. **lōs-mḡ* n.), Aeolic λῶστοι pl. ‘stitched’, ἄλωστοι pl. ‘unstitched’, εὔλωστοι pl. ‘well-vowen’ (< IE. **lōs-tó*-). The author explains Latin *lōrus* (m.) as an innovative form created on the basis of the irregular plural *lōrī*, originally nom.-acc. du. n. **lōso-ī* ‘two straps, two reins’ (< PIE. **leh₃so-ih₁*). The loss of the dual number in the early pre-literary phase of the development of the Latin language caused the reinterpretation of preserved dual forms. It is emphasized that Lat. *frēnum* n. ‘bit, cub, bridle’ attests not only the regular plural *frēna* ‘reins’, but also the irregular *frēnī* (orig. nom.-acc. du. n.).